

УДК 347.122:347.921.4

Полюк Юлія Іванівна,

асистент кафедри цивільного процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕДУМОВИ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ

Постановка проблеми. Захист суб'єктивних цивільних прав, свобод та інтересів, що охороняються законом, здійснюється в передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належної форми, засобів і способів захисту. При цьому юрисдикційна форма захисту передбачає звернення суб'єкта, право якого порушено, до відповідного державного органу за захистом.

Загальновідомо, що судова форма захисту є найефективнішою та найбільш досконалою формою захисту прав, свобод і законних інтересів будь-якої особи, яка потребує такого. Так, Конституція України визнає право на судовий захист як необмежене та невідчужуване право. Право на звернення до суду, в свою чергу, виступає в якості юридичної гарантії захисту інших конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Положення про право на звернення до суду за захистом відображено у ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), відповідно до якої, кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів [1]. На перший погляд здається, що будь-хто у будь-якій справі може реалізувати зазначене право, однак така широка можливість звернення до суду, надана законодавством, може бути реалізована тільки при наявності певних правових умов, які в юридичній літературі іменуються передумовами.

На сьогоднішньому етапі розвитку правової науки, у частині цивільного процесуального права, питання про передумови права на звернення до суду (права на пред'явлення позову) набуває актуальності, оскільки у правовій доктрині щодо необхідності їх виділення та подальшого існування висловлюються різні думки, а в деяких випадках і зовсім протилежні.

Стан дослідження теми. Вагомий внесок у дослідженні цієї проблеми належить М. А. Гурвичу, який вперше ввів у науковий обіг та глибоко розробив поняття «передумови» й «умови» права на звернення до суду на прикладі позовного провадження. Ґрунтовні дослідження та висновки стосовно проблеми процесуальних передумов права на пред'явлення позову були запропоновані й Є. Г. Пушкарем, В. Н. Щегловим, Г. Л. Осокіною. Окремі аспекти зазначеної проблематики були висвітлені у працях О. Ф. Клейнмана, С. В. Курильова, М. Й. Штефана, М. С. Шакарян, М. А. Викут, Д. М. Чечота, Н. О. Чечиної, Ю. К. Осипова, К. І. Комісарова та інших. Однак, не зважаючи на достатньо великий інтерес науковців, питання щодо необхідності виділення передумов права на звернення до суду за захистом досі залишається не вирішеним і носить доволі дискусійний характер.

Метою статті є дослідження основних пануючих у юридичній літературі позицій вчених щодо вирішення питання про передумови права на звернення до суду за захистом.

Для досягнення встановленої мети були поставлені такі **завдання**:

- розмежувати такі теоретичні поняття як передумови права на звернення до суду та умови його реалізації (здійснення);
- виокремити основні точки зору науковців стосовно визначення передумов права на звернення до суду за захистом та дослідити кожну з них;
- дослідити існуючі в літературі підходи до класифікації передумов права на звернення до суду;
- проаналізувати нормативні акти у частині, що стосується реалізації права на звернення до суду;
- сформулювати власне уявлення про передумови права на звернення до суду.

Виклад основного матеріалу. Чинне цивільне процесуальне законодавство надає широкі можливості звернення до суду кожній особі, яка безпосередньо відображена у ст. 4 ЦПК України.

Звернення до суду, процесуальною формою виразу якого є заява, позовна заява, скарга – це надважлива процесуальна дія відповідного суб'єкта. При цьому слід розуміти, що саме по собі звернення до суду шляхом подання певного процесуального документу не призводить до відкриття провадження у справі, виникнення процесу розгляду і вирішення цієї справи. З цього приводу справедливо зауважує М. А. Гурвич, наголошуючи на тому, що широка можливість звернення до суду, забезпечена законами держави, не означає, що будь-яка особа має право, звернувшись з будь-якою справою до суду, порушити її розгляд [2, с. 45]. Відкриття провадження у справі зумовлюється наявністю всіх необхідних умов, встановлених законом. Тобто, можливість практичного здійснення права на звернення до суду за судовим захистом залежить від певних передумов.

Розуміння права на звернення до суду за захистом різниться залежно від епохи розвитку цивільного процесуального права. Відтак одна група вчених наполягає на необхідності збереження системи передумов права на звернення до суду, інша ж навпаки заперечує їх існування.

Традиційно право на звернення до суду за судовим захистом пов'язується з запропонованою уперше М. А. Гурвичем [2, с. 87] **системою передумов та умов права на пред'явлення позову**, яка диференціюється за різноманітними критеріями на загальні та спеціальні, позитивні і негативні. Згідно з зазначеною теорією слід розрізняти передумови права на пред'явлення позову та умови (порядок) здійснення цього права. При цьому сутність та значення цих двох складових права на пред'явлення позову є різними, а отже, не слід ототожнювати чи ігнорувати самотійне існування будь-якої з них.

Так, на відмінність між передумовами виникнення права на звернення за судовим захистом і умовами реалізації цього права вказує Г. Л. Осокіна, яка під передумови права на позов зазначає такі обставини процесуально-правового характеру, які зумовлюють виникнення права на пред'явлення позову. Юридичне значення передумов, за її думкою, полягає в тому, що їх відсутність означає відсутність у зацікавленої особи самого права на пред'явлення позову [3, с. 166]. Однак, для того щоб право на пред'явлення позову стало основою виникнення судової діяльності по здійсненню правосуддя у конкретній цивільній справі, необхідно щоб таке право було реалізоване з до-

держанням певних умов. Умови реалізації права на звернення за судовим захистом – це такі обставини процесуально-правового характеру (юридичні факти), які на відміну від передумов не впливають на виникнення самого права на звернення до суду, але обумовлюють належний порядок його реалізації [3, с. 167].

Продовжуючи дослідження запропонованої теорії, Д. Д. Луспенник зазначає, що передумови права на звернення до суду за судовим захистом виступають в якості необхідних умов для відкриття провадження у справі в суді першої інстанції [4, с. 21]. Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суд правомочний постановити ухвалу про залишення заяви без руху, її повернення, відмовити у відкритті провадження або відкрити провадження.

Питання щодо наявності права на пред'явлення позову перевіряється суддею і пов'язується воно з судженнями про наявність чи відсутність процесуального права позивача. В свою чергу питання щодо дотримання умов (порядку) здійснення права на пред'явлення позову не стосується ні матеріального, ні процесуального права і є ніщо іншим як встановлення того, що вимоги які є необхідними для здійснення наявного у позивача права на пред'явлення позову виконані. Відповідно до цього у разі відсутності передумов права на пред'явлення позову та недотримання умов (порядку) його здійснення настають різні наслідки процесуально-правового характеру.

В першому випадку, ухвалою суду про відмову у відкритті провадження з підстав визначених ч. 1 ст. 186 ЦПК України, визнається відсутність права на пред'явлення позову і подальший розвиток процесу неможливий. Такі наслідки є непереборними. Наприклад, звернення до суду у випадку, коли наявне рішення суду у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, що набрало законної сили, не призведе до виникнення процесу розгляду такої справи. Оскільки право на судовий захист в межах конкретної справи, а відповідно й право на звернення до суду за захистом особа може використати лише один раз. І наявність рішення, що набуло законної сили свідчить про те, що особа використала своє право на судовий захист навіть тоді, коли результат розгляду її не задовольняє. Відтак, під передумовами права на пред'явлення позову слід розуміти ті обставини, від яких залежить можливість виникнення процесу розгляду та вирішення судом спірного питання.

В другому випадку, при невиконанні чи ненадлежаному виконанні умов (порядку) здійснення права на пред'явлення позову, які визначені ст. ст. 175, 177 ЦПК України, суд постановляє ухвалу про за-

лишення такої заяви без руху та встановлює певний строк на усунення недоліків. І лише у випадку, якщо недоліки не будуть виправлені вчасно суд повертає таку заяву. При цьому слід пам'ятати, що закон також встановлює й інші підстави для повернення заяви (ч. 4 ст. 185 ЦПК України), які теж слід відносити до умов (порядку) здійснення права на пред'явлення позову. Особливістю є те, що наявність таких ухвал не паралізує процес. При наявності ухвали про залишення позовної заяви без руху – провадження буде відкрито, а відповідно розпочнеться розгляд справи, після виправлення помилок у визначений судом строк. При наявності ухвали про повернення заяви – провадження може бути відкрито при повторному зверненні до суду, яке, в свою чергу, стане можливим лише після того, як перестануть існувати обставини, що спричинили повернення первісної заяви. З наведеного вище вбачається, що з порушенням умов (порядку) здійснення права на пред'явлення позову одночасно надається можливість їх виправлення зі зворотною дією. Тобто при виправленні прогалини звернення до суду відновлюється.

Таким чином, суддя має право відкрити провадження у справі лише при наявності як передумов права на пред'явлення позову, так і при наявності умов, які складають процесуальний порядок реалізації права на звернення до суду.

Разом з тим, доцільним є розглянути й інший один підхід щодо передумов права на звернення до суду за судовим захистом, який був запропонований і обґрунтований К. І. Комісаровим. На його думку, всі особи можуть звертатися до суду з проханням про розгляд спору про цивільне право. Право на звернення до суду як конституційне право надано кожній особі, у зв'язку з чим навряд чи є правильним пов'язувати його зі складною системою передумов.

Свої роздуми вчений викладає виходячи зі змісту ст. 4 ЦПК України та доходить висновку, що система передумов створює уявлення про складне звернення до суду. Разом з тим, вказані передумови виступають в якості виключень, які позбавлять можливості звернення до суду. Тож. К. І. Комісаров вважає, що більш доцільно говорити не про передумови права на позов, а про окремі, передбачені законом, **умови при яких воно виключається** [5, с. 8]. Зазначену позицію продовжує і розвиває М. Ю. Розова. Авторка доходить висновку, що законодавець при визначенні підстав виникнення права на звернення до суду не скористався категорією передумов, а застосував іншу юридичну конструкцію, згідно з якою право на звернення до суду виникає при наявності однієї обставини – припущенні зацікавленості особи. Але додатково в за-

коні встановлено перелік умов, що виключають це право [6, с. 8].

В юридичній літературі критично відноситься до теорії передумов права на звернення за судовим захистом В. В. Ярков. На його думку, при вирішенні питання про порушення справи слід розглядати не передумови, а **умови виникнення права на звернення до суду**, до яких він відноситься дві, а саме: процесуальну правоздатність та підвідомчість [7, с. 102]. Досліджуючи зазначене питання, В. В. Ярков наполягає на можливості існування права на звернення до суду в двох якостях. З одного боку, право на звернення до суду існує як потенційна можливість звернення за судовим захистом. З іншого боку, у разі реалізації цієї потенційної можливості, виникає конкретне право на звернення до суду з конкретної справи [7, с. 102]. Саме умовами виникнення останнього, автор визначає правоздатність та підвідомчість.

Право на звернення до суду І. В. Решетнікова розглядає в якості загального дозволу, який може бути реалізований будь-якою зацікавленою особою. Відповідно до цього, виникнення права на звернення до суду авторка теж пов'язує з двома юридичними умовами (підвідомчістю та правоздатністю). Згідно з її думкою правоздатність визначає суб'єкта права на звернення до суду, а підвідомчість встановлює межі реалізації цього права у співвідношенні з іншими формами судового захисту [8, с. 145].

У той же час дві якості права на звернення до суду, що розглядаються, тісно взаємопов'язані між собою. Потенційна здатність, без можливості бути реалізованою, по суті, втрачає сенс свого існування. В цій ситуації також необхідна наявність потенційної можливості для такого звернення. Тому необхідно розглядати потенційне і фактичне право на звернення до суду лише спільно. В даному випадку, фактичне право – це реалізована можливість звернення за судовим захистом. А ось для того, щоб ця можливість була реалізована, законодавство передбачає певні умови. Отже, при розгляді питання про порушення справи необхідно досліджувати не умови виникнення, а умови реалізації права на звернення до суду. Якщо розглядати право на звернення за судовим захистом як існуюче до і поза процесуальних відносин, то не повинно виникати питання про передумови чи умови його виникнення в процесі. Мабуть, саме через це, пізніше, В. В. Ярков з процесуальною правоздатністю і підвідомчістю пов'язує не виникнення, а саме реалізацію права на звернення до суду [9, с. 198].

В цивільній процесуальній літературі існує й інший підхід щодо вирішення питання про передумови та умови права на звернення до суду за су-

довим захистом. Так, Є. Г. Пушкар **ототожнює поняття умови та передумови права на звернення до суду**, та наполягає на тому, що слід говорити не про передумови права, а про умови його реалізації, оскільки право на звернення до суду є конституційним, гарантується державою і належить всім громадянам і організаціям [10, с. 29]. Позиція вченого ґрунтується на тому, що право на звернення до суду розглядається як об'єктивно існуюча реальність до виникнення процесуальних правових відносин і, в свою чергу, може бути реалізовано шляхом пред'явлення заяви або скарги, відповідно до процесуального принципу диспозитивності [9, с. 20]. До такої думки приєднується й П. І. Радченко [11, с. 3]. Вбачається, що така перспектива заснована на тому, що право на судовий захист є абсолютним, а отже будь-яких передумов для наявності такого права бути не повинно.

Існування таких різномірних підходів до вирішення питання про передумови та умови права на звернення до суду потребують конкретизації. Тож, спробуємо вирішити це питання, враховуючи позицію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Право на справедливий суд надається кожному відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. При цьому ЄСПЛ у рішенні по справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*) висловлює позицію, що «право на суд», слід розглядати разом із «правом на доступ до суду», тобто правом звертатися до суду, оскільки вони виступають як єдине ціле. Зазначається, що «право на суд» та «право на доступ до суду» не є абсолютними [12]. Така ж позиція викладена в рішенні ЄСПЛ у справі «Креуз проти Польщі» (*Kreuz v. Poland*) [13].

При цьому практика ЄСПЛ, акцентує увагу на тому, що право на доступ до суду за своєю природою потребує регулювання з боку держави, тому законом можуть бути встановленні обмеження. Однак, міра таких обмежень не має порушувати зміст цих прав. Право на доступ до суду має бути ефективним. Не повинно бути занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, оскільки доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але і реальним. Зокрема, зазначене відображається в рішеннях у справі «Жоффе де ля Прадель проти Франції» (*De Geouffre de la Pradelle v. France*) [14] та Філіс проти Греції (*Philis v. Greece*) [15].

Висновки. Аналізуючи наведене можна зробити висновок, що процесуальне право на звернення до суду має розглядатися у світлі конституційної норми про право кожного на судовий захист. Регулювання права на звернення за судовим захистом передбачає встановлення правил судової процедури, в тому числі й процесуальної заборони і обмежень, призначення яких полягає в недопущенні судового процесу у безладний рух. До числа перших слід віднести передумови, наявність яких є необхідним і достатнім для визнання права на звернення до суду. Другу категорію формують умови, дотримання яких є необхідним для того, щоб реалізація наявного права на звернення до суду призвела до юридичних наслідків, що становлять його безпосередню мету, тобто до судового розгляду і вирішення цивільного спору.

Однак, на сучасному етапі, враховуючи зміни процесуального законодавства, існуюча теорія передумов права на звернення до суду та умов його реалізації потребує вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
2. Гурвич М. А. Право на иск / М. А. Гурвич; отв. ред. А. Ф. Клейнман. – М.: Изд-во АН СССР, 1949. – 216 с.
3. Осокина Г. Л. Проблемы иска и права на иск / Г. Л. Осокина; под ред.: Грицанов А. С. – Изд-во Том. ун-та, 1989. – 196 с.
4. Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д. Д. Луспеник. – Харків: Харків юридичний, 2006. – 480 с.
5. Комиссаров К. И. Полномочия суда второй инстанции в гражданском процессе: Автореф. дис. . канд. юрид. наук. – М., 1962. – 17 с.
6. Розова М. Ю. Обращение за судебной защитой по советскому гражданскому процессуальному праву. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1983. – 12 с.
7. Ярков В. В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права. Дис. . докт. юрид. наук: специальность 12.00.15 – гражданский процесс; арбитражный процесс / В. В. Ярков; Свердлов. юрид. ин-т. – Екатеринбург, 1992. – 523 с.
8. Решетникова И. В. Гражданский процесс / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. Учебник. – 7-е изд., перераб. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2016. – 304 с.
9. Ярков В. В. Арбитражный процесс. / Под ред. В. В. Яркова. Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: 2010. – 880 с.
10. Пушкар Е. Г. Конституционное право на судебную защиту: гражданско-процессуальный аспект / Е. Г. Пушкар. – Львов.: Вища Школа, 1982 – 214 с.
11. Радченко П. И. Процессуальные гарантии судебной защиты конституционного права на труд : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / П. И. Радченко. – Харьков, 1980. – 16 с.
12. Рішення у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» 21 лютого 1975 року: Європейський суд з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57496%22%5D%7D>

